

**ΠΕΤΡΟΣ Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ, Συνταγματικός πολιτισμός και δικαιώματα του ανθρώπου, Βιβλιοθήκη του Πολίτη (διευθ. Π. Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ), Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2011, σ. 234.**

**Χ. Μ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ**  
**Δ. Ν. Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμονας ΔΠΘ, ΣΕΠ ΕΑΠ,**  
**Μεταδιδακτορική Υπότροφος ΙΚΥ**

Η συμβολή του δικαστή και καθηγητή Πέτρου Παραρά<sup>1</sup> στον αγώνα για πρόωξη και κατοχύρωση του συστήματος των δικαιωμάτων στη μεταπολιτευτική Ελλάδα είναι πολύ γνωστή και δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Εργάστηκε ακούραστα στην κατεύθυνση αυτή τόσο στο μέτωπο της νομικής θεωρίας, όσο και της πράξης με την ιδιότητα του συγγραφέα, του εκδότη, του καθηγητή, του δικαστή, του επιμελητή βιβλίων, καθώς και του διευθυντή του κέντρου προστασίας των δικαιωμάτων *Libertas*. Κορυφαίες στιγμές της ερευνητικής του συνεισφοράς μπορούν να θεωρηθούν τα έργα του σχετικά με την ερμηνεία του ελληνικού Συντάγματος (Σύνταγμα 1975 – Corpus I, II και III, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, 1985 και 1999), που επανεκδίδονται επικαιροποιημένα σε δεύτερη έκδοση από το 2010, αλλά και η συνεχής εκδοτική προσπάθεια των περιοδικών *Δικαιώματα του Ανθρώπου* και *Annuaire Internationale des Droits de l'Homme*, τα οποία για πολλά χρόνια φιλοξενούν διεθνή συνέδρια με σύγχρονα θέματα για την προστασία των δικαιωμάτων. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συνεισφοράς αυτής είναι η πολυπρισματική προσέγγιση του ζητήματος των δικαιωμάτων από την πλευρά όχι μόνο του συνταγματικού, αλλά και του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου.

Το τεράστιο απόθεμα συσσωρευμένης γνώσης και εμπειρίας αποτυπώνεται σχεδόν σε κάθε σελίδα του πρόσφατου έργου του Πέτρου Παραρά *Συνταγματικός πολιτισμός και δικαιώματα του ανθρώπου*. Αντιμετωπίζοντας δύσβατα θεωρητικά ζητήματα, ο συγγραφέας προσφέρει άμεσα απαντήσεις σαφείς, κατασταλαγμένες, και ταυτόχρονα προκλητικές. Η ανάλυσή του δείχνει να εκκινεί από δύο βασικές πολιτικές και φιλοσοφικές διαισθήσεις, που αφορούν στην τεράστια αξία, αλλά και την επισφαλή θέση των δικαιωμάτων στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της ύστερης νεωτερικότητας. Από τη μια πλευρά, τα δικαιώματα αναδεικνύονται ως κομβικής σημασίας απελευθερωτικές κατακτήσεις του σύγχρονου δημοκρατικού πολιτισμού, ιδιαίτερα μετά την ιστορική τους συνάντηση με το συνταγματισμό. Ταυτόχρονα, όμως, οι αναλύσεις του συγγραφέα διαποτίζονται από μια ανησυχία σχετικά με τη λειτουργία τους ως πρόσχημα για τη συγκάλυψη μορφών αυθαίρετης

---

<sup>1</sup> Από το εμπροσθόφυλλο του βιβλίου, «Ο Πέτρος Ι. Παραράς σταδιοδρόμησε ως δικαστής στο Συμβούλιο της Επικρατείας από όπου και αποχώρησε το 2005 με το βαθμό του αντιπροέδρου. Παράλληλα εμβάθυνε και στη θεωρία του δημοσίου δικαίου – με μετεκπαίδευση σε Γαλλία και Γερμανία – και το 1981 αναγορεύθηκε αριστούχος διδάκτωρ της Νομικής Σχολής Αθηνών. Διετέλεσε δε παράλληλα και καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στη Νομική Σχολή της Κομοτηνής (1998-2005). Είχε την επιμέλεια – από του έτους 1975 μέχρι το 1998 – του περιοδικού 'Το Σύνταγμα', από το έτος δε 1999 διευθύνει το τριμηνιαίο περιοδικό 'Δικαιώματα του Ανθρώπου' που έκτοτε εκδίδεται ανελλιπώς. Το 2005 ίδρυσε το 'Διεθνές Κέντρο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου' (LIBERTAS), στο πλαίσιο του οποίου διοργανώνεται κατ' έτος στην Αθήνα Διεθνές Συνέδριο με επιμέρους θεματικές εκ των ΔτΑ, τα δε πορίσματα δημοσιεύονται σε ετήσιο ξενόγλωσσο τόμο: 'Annuaire International des Droits de l'Homme' (Vol. I-V, 2006-2010). Από το 2005 μέχρι το Σεπτέμβριο του 2009 διετέλεσε πρόεδρος της κεντρικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής στο πλαίσιο της Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης. Τον Ιούνιο του 2010 εκπροσώπησε την Ελλάδα ως δικαστής ad hoc, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

εξουσιαστικής πολιτικής. Κατά την άποψή του, η σύγχρονη θεωρία των δικαιωμάτων συμβάλλει σε αυτή την αμφίδρομη λειτουργία, στο βαθμό που προσχωρεί αβασάνιστα στην ιδέα της οικουμενικότητας των δικαιωμάτων, αποδεχόμενη ακόμη και τη δυνατότητα της βίαιης επιβολής τους.

Όρος για την υπέρβαση της πιο πάνω τάσης αποτελεί, κατά τον συγγραφέα, η ακριβής οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων έναντι του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των λαών και του σεβασμού της πολιτιστικής τους διαφορετικότητας. Μια οριοθέτηση που ο Λόγος περί οικουμενικότητας δεν επιχειρεί, διότι, εγκλωβισμένος σε ρομαντικές ουτοπίες, υποτιμά τη σημασία των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών προϋποθέσεων ανάπτυξης του συστήματος των βασικών ελευθεριών. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ο Παραράς αναλύει τα δικαιώματα ως συστατικά του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, του ιδιαίτερου δηλαδή ιστορικού παραδείγματος που τα γέννησε και ανέδειξε ως κατηγορίες της ελευθερίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου με τίτλο 'Ο νομικός πολιτισμός ως συνταγματικός πολιτισμός'<sup>2</sup> ο συγγραφέας εκθέτει την κεντρική του θέση περί της 'αδύνατης οικουμενικότητας των δικαιωμάτων', αλλά και της θέσης του περί πολιτιστικού σχετικισμού (*relativisme culturel*) ως απάντηση στον πολιτιστικό μπερραλισμό των 'δυτικής' προέλευσης δικαιωμάτων. Κατά την άποψή του, τα δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το πρότυπο του ευρωπαϊκού ελληνορωμαϊκού και ιουδαιοχριστιανικού πολιτισμού<sup>3</sup>, του οποίου η νομική πτυχή εξελίχθηκε μέσω της ανάδυσης των γραπτών και αυστηρών Συνταγμάτων σε συνταγματικό πολιτισμό. Ο εντοπισμός του ιστορικού πεδίου εμφάνισης του ευρωπαϊκού πολιτισμού, καθώς και η τυποποίησή του μέσω της συνταγματοποίησης προδικάζει, κατά τον συγγραφέα, και το πεδίο ισχύος αλλά και την μορφή που αυτός λαμβάνει: «...ο νομικός πολιτισμός, ως άμεσα δεμένος με τα δικαιώματα του ανθρώπου, δεν νοείται ως οικουμενικός ή παγκόσμιος, όπως ήδη αναπτύχθηκε, αναφερόμενος δε σε συγκεκριμένη έννομη τάξη, μετατρέπεται ο πολιτισμός αυτός, λόγω της αξιολογικής αναγωγής αυτής της έννομης τάξης στο Σύνταγμα, σε συνταγματικό πολιτισμό...»<sup>4</sup>.

Προκειμένου να διακριθεί με ακρίβεια το ζήτημα της κανονιστικής ισχύος από το πραγματικό πρόβλημα της εφαρμογής προσδιορίζονται τρία επίπεδα οικουμενικότητας των δικαιωμάτων. Το πρώτο αφορά στην καθολικευσιμότητά τους ως ηθικών αιτημάτων, το δεύτερο στην πολιτική επιδίωξη της παγκόσμιας εφαρμογής τους και το τρίτο στην πραγματική δυνατότητα εφαρμογής τους, δηλαδή στην αποτελεσματικότητά τους ως νομικών διευθετήσεων<sup>5</sup>. Ενόψει της διαφορετικότητας των πολιτισμών στο σημερινό κόσμο, η αποδοχή της οικουμενικότητας των δικαιωμάτων στο τελευταίο επίπεδο αποτελεί, κατά τον συγγραφέα, μια ουτοπική και εν δυνάμει επικίνδυνη ιδεοληψία.

<sup>2</sup> Ο.π., σ. 15-102, βλ. επίσης Π. Ι. ΠΑΡΑΡΑΣ, «Η αδύνατη οικουμενικότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *ΔτΑ*, 45/2010, σ. 11-36.

<sup>3</sup> Ο.π., σ. 15-16

<sup>4</sup> Ο.π., σ. 99, αλλά και 17 επ.

<sup>5</sup> «Υπάρχουν δηλαδή, κατά τα προεκτεθέντα, τρεις διαφορετικές έννοιες: ο 'universalisme', ως στοιχείο εσωτερικό των δικαιωμάτων του ανθρώπου (= είναι ο ηθικός οικουμενισμός που περιέχει αξίες), η 'universalisation', δηλαδή η προσπάθεια, από επίσημους φορείς, κράτη, διεθνείς οργανισμούς, μη κυβερνητικές οργανώσεις, να επεκταθούν τα δικαιώματα αυτά και να ισχύσουν παγκοσμίως, δηλαδή να χαρακτηρισθούν ως οικουμενικά, αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει διότι η 'universalité' τους (δηλαδή η δυνατότητα των κανόνων του θετικού δικαίου, που εμπεριέχουν τις παραπάνω αξίες του οικουμενισμού, να αποκτήσουν αποτελεσματικότητα [efficacité] και να εφαρμοσθούν παγκοσμίως) είναι περιορισμένη», ό.π., σ. 93.

Μολαταύτα η μονομερής έμφαση της ανάλυσης στον ηθικό σχετικισμό, την κοινοτιστική σύλληψη της ελευθερίας και την συγκειμενική (contextualist) φύση της θεμελίωσης των δικαιωμάτων επισκιάζει το δεδομένο, ότι η κριτική στον οικουμενισμό των δικαιωμάτων στηρίζεται εν τέλει σε μια προκείμενη που αξιώνει καθολική ισχύ και θεωρείται μάλιστα εξοπλισμένη με «επάλληλες συναινέσεις» στην παγκόσμια κοινωνία: «αφού από όλους αναγνωρίζεται και έχει πλέον διεθνώς κατοχυρωθεί το δικαίωμα στην “πολιτιστική διαφορετικότητα”, και, παράλληλα, η υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν και να προωθούν ό,τι αποτελεί περιεχόμενο της νομικής αυτής έννοιας, κάτι που δεν μπορούμε να απαρνηθούμε, έπεται ότι ο “οικουμενισμός” και η “οικουμενικότητα” των δικαιωμάτων του ανθρώπου μετατρέπεται, τελικά, σε “σχετικισμό”»<sup>6</sup>. Η θεμελίωση αυτή καθίσταται εφικτή, μόνο στο βαθμό που ο συγγραφέας, παρά την σχετικιστική του προοπτική, αποφεύγει μια ουσιολογική (essentialist) σύλληψη των διαφορετικών πολιτιστικών προτύπων ως ασύμβατων, ολικών μορφών ζωής, αδιαπέραστων από κάθε μορφή διαπολιτιστικής επικοινωνίας<sup>7</sup>.

Η αντιμετώπιση συνεπώς του ζητήματος της οικουμενικότητας των δικαιωμάτων προσβλέπει σε μια σύνθεση καθολικού και μερικού εξαιρετικά πιο πολύπλοκη από αυτήν που εισπράττει τελικά ο αναγνώστης, τουλάχιστον ο βιαστικός. Ενώ η φιλοσοφική απόσταση της ανάλυσης του Παραρά από σχήματα θεμελίωσης ενός παγκόσμιου συστήματος δικαιωμάτων, όπως αυτό που επιχειρεί ο John Rawls στη «ρεαλιστική ουτοπία» του *Δικαίου των λαών*<sup>8</sup>, είναι ίσως μικρότερη από όσο ο ίδιος ο συγγραφέας αφήνει να διαφανεί<sup>9</sup>.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου με τίτλο ‘Παράγοντες που διαμορφώνουν το παρόν του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού’ ο συγγραφέας ξεδιπλώνει τους άξονες στους οποίους διαμορφώνεται το ευρωπαϊκό συνταγματικό κερτημένο προστασίας των δικαιωμάτων. Οι παράγοντες αυτοί είναι τρεις:

α) Η ανάδυση της ευρωπαϊκής νομολογίας των δυο δικαστηρίων του Στρασβούργου (ΕΔΔΑ) και του Λουξεμβούργου (σήμερα ΔΕΕ) σε επίκεντρο της ενοποίησης της ερμηνείας στα ζητήματα δικαιωμάτων από τις επιμέρους εθνικές ευρωπαϊκές έννομες τάξεις. Τα δυο δικαστήρια (υπερεθνικά συνταγματικά δικαστήρια κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του συγγραφέα) έχουν επιτύχει στην εμπέδωση της ασφάλειας δικαίου και της αρχής της επιείκειας, διαμορφώνοντας ένα ευρωπαϊκό συνταγματικό κερτημένο ως προς το επίπεδο προστασίας των ελευθεριών.

β) Η διεθνοποίηση και ομογενοποίηση του ευρωπαϊκού δικαίου, όπως επιτεύχθηκε κυρίως μέσω της διείσδυσής του στις αναδυόμενες μεταβατικές δημοκρατίες της ανατολικής Ευρώπης.

γ) Τέλος, η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής κοινότητας δικαίου, ενός *ius commune* στο πεδίο των δικαιωμάτων, η οποία συγκροτήθηκε πάνω στην αμοιβαία ανταλλαγή, την αλληλεπίδραση και διάδραση μεταξύ των επιμέρους εθνικών ενόμων τάξεων, δημιουργώντας έναν κοινό συνταγματικό χώρο αξιών και αρχών. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι η συνταγματική κατοχύρωση και προστασία των δικαιωμάτων, ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, η δημιουργία

<sup>6</sup> Ο.π., σ. 83.

<sup>7</sup> Ο.π., σ. 48-49.

<sup>8</sup> Ήδη από τον μινιμαλιστικό του χαρακτήρα, είναι σαφές ότι ο ρουλσιανός κατάλογος κατατείνει στην κατοχύρωση δικαιωμάτων που δεν «μπορούμε να αρνηθούμε ως ιδιαιζόντως φιλελεύθερα ή ως ιδιαίτερα στοιχεία της δυτικής παράδοσης», J. RAWLS, *The law of peoples*, Harvard University Press, Cambridge 1999, σ. 65.

<sup>9</sup> Ο.π., σ. 82.

ενός ουσιαστικού κράτους δικαίου, η προστασία της ασφάλειας του δικαίου και η επιεικής εφαρμογή του, η αναβάθμιση της εξουσίας των δικαστών στο πεδίο προστασίας των δικαιωμάτων, το δικαίωμα στην ασφάλεια και τέλος το δόγμα των θετικών υποχρεώσεων των εθνικών κρατών αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων.<sup>10</sup>

Το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου με τίτλο ‘Οι προοπτικές του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού’ διερωτάται σχετικά με το μέλλον του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού. Κατά την άποψη του συγγραφέα, μπορεί αναμφίβολα να παρατηρηθεί μια συνεχής βελτιστοποίηση των θεσμικών και πολιτικών όρων προστασίας των ατομικών ελευθεριών<sup>11</sup> αλλά και των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης. Πράγμα στο οποίο η νομολογία των υπερεθνικών ευρωπαϊκών δικαστηρίων, και ιδιαίτερα του Στρασβούργου, έχει συμβάλλει τα μέγιστα, ερμηνεύοντας δημιουργικά κατά την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, αλλά και του δόγματος περί θετικών υποχρεώσεων των εθνικών κρατών για την προστασία των δικαιωμάτων.

Το μεγάλο ωστόσο και δυσεπίλυτο πρόβλημα συνίσταται κατά το συγγραφέα στη δυνατότητα πραγματικής απόλαυσης και αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων της διαφορετικότητας, των ‘συλλογικών δικαιωμάτων τοπικών ή και ευρύτερων κοινωνιών και μειονοτήτων’<sup>12</sup>. Ο συγγραφέας αναζητά τα ερείσματα της προστασίας των δικαιωμάτων αυτών στο υπερεθνικό, διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο, ενώ ασκεί δριμεία κριτική στην πολιτική επίκληση των δικαιωμάτων εθνικών ομάδων, μειονοτήτων για τη νομιμοποίηση στρατιωτικών παρεμβάσεων (Βοσνία, Κόσοβο κλπ.)<sup>13</sup>. Στο πλαίσιο αυτό, και αναφερόμενος στην ιδέα της διεθνούς δικαιοσύνης στα ζητήματα παρέμβασης με τη συμβολική επίκληση της προστασίας των δικαιωμάτων μειονοτήτων ή εθνικών ομάδων, ο συγγραφέας αναφέρεται στην ανάπτυξη ενός δυαδικού συστήματος, που διαχωρίζει τη δικαιοσύνη «...των μεγάλων δυνάμεων για τις οποίες ισχύει η πλήρης ατιμωρησία για ό, τι διαπράττουν ... αφετέρου δε τη “δικαιοσύνη των νικητών” που επιβάλλεται από αυτούς, με τη βοήθεια βέβαια διεθνών θεσμών, σε βάρος των ηττημένων χωρών...»<sup>14</sup>. Κινδύνους τέλος, ο συγγραφέας διαβλέπει και στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, που, υπό την καθοδήγηση θεσμών υπερεθνικής διακυβέρνησης, μπορεί σταδιακά να καταλήξει σε μια ισοπεδωτική ομογενοποίηση και στον εκφυλισμό των αξιών του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού.

Το βιβλίο κλείνει με ένα κεφάλαιο επιχείρημα για το ‘Κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού’, παρέχοντας στον ερμηνευτή του δικαίου ένα στιβαρό και πρακτικό επιχείρημα για τα όρια του εθνικού αναθεωρητικού οργάνου στο χώρο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Κατά την άποψη που

---

<sup>10</sup> Ο.π., σ. 122.

<sup>11</sup> ‘Δικαιωμάτων των μεμονωμένων ατόμων’ όπως τα χαρακτηρίζει ο συγγραφέας, ό.π., σ. 129.

<sup>12</sup> Ο.π., σ. 133.

<sup>13</sup> Ο.π., σ. 138 και 140-141, όπου και παρατηρεί ότι, «Εδώ το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού αγνοήθηκε πλήρως, ενώ εμφανώς αναδύθηκε και προβλήθηκε, για την αιτιολόγηση των σχετικών ενεργειών, η νέα έννοια του ‘στρατιωτικού ανθρωπισμού’ ή η ‘δυναμική επιβολή της ειρήνης’ ή η ‘προώθηση της δημοκρατίας’, παράλληλα και με το αμφιλεγόμενο και από πολλούς αμφισβητούμενο ‘δικαίωμα επεμβάσεως’ (droit d’ingérence με εμπνευστή τον Bernard Kouchner, που κατόπιν εξελίχθηκε σε devoir d’ingérence), το οποίο όμως παραβιάζει άμεσα την κυριαρχία του όποιου κράτους και το οποίο επικαλούνται δυτικά κράτη για να ισχυρισθούν ότι ξεκινούν μεν πόλεμο σε διάφορες περιοχές του πλανήτη, αλλά χάριν προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

<sup>14</sup> Ο.π., σ. 144.

διατυπώνεται στο κεφάλαιο αυτό, η δημιουργία, ιδίως μέσω της νομολογίας των υπερεθνικών ευρωπαϊκών δικαστηρίων (ΕΔΔΑ και ΔΕΕ), ενός κεκτημένου προστασίας των δικαιωμάτων με άξονα την προστασία της αξίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, περιορίζει την διακριτική ευχέρεια του αναθεωρητικού νομοθέτη. Στο πλαίσιο της παρατήρησης αυτής, η αναθεωρητική λειτουργία όχι μόνο δεν διαθέτει «...διόλου απόλυτη και ανεξέλεγκτη ελευθερία κινήσεως στο χώρο των δικαιωμάτων του ανθρώπου»,<sup>15</sup> αλλά είναι υποχρεωμένη να σέβεται το ευρωπαϊκό *minimum* προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και να επιδρά μόνο βελτιωτικά και επαυξητικά στην προστασία τους<sup>16</sup>. Πρόκειται για διεργασία που, όπως με οξυδέρκεια προβλέπει ο συγγραφέας, σύντομα θα οδηγήσει στο μαρasmus των 'εθνικών' Συνταγμάτων και «σε σταδιακή παρακμή της αναθεωρητικής λειτουργίας στην Ευρώπη»<sup>17</sup>. Στο απαραβίαστο αυτό ουσιαστικό κανονιστικό, νομοθετικό και κυρίως αναθεωρητικό όριο συμπυκνώνεται η θεώρηση του συγγραφέα υπέρ της διαμόρφωσης ενός «κεκτημένου του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού»<sup>18</sup> αντίστοιχου με αυτό που έχει διαμορφώσει η γαλλική νομολογία του Conseil constitutionnel, διαμορφώνοντας έτσι ένα αδιαπραγμάτευτο επίπεδο ελάχιστης εγγυημένης προστασίας για τα δικαιώματα.

Σε μια εποχή που ισχυροί κραδασμοί συγκλονίζουν τον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο και είναι πλέον εμφανής ο κίνδυνος το ενδιαφέρον για τις ατομικές και κοινωνικές ελευθερίες να υποσκελιστεί στο όνομα της αποδοτικότητας, σε μια παγκόσμια τάξη που τα δικαιώματα τείνουν να μετατραπούν από σύμβολο χειραφέτησης σε επιθετική αιχμή, το βιβλίο του Πέτρου Παραρά θέτει καίρια ζητήματα και επιχειρεί ξεκάθαρες και θαρραλέες απαντήσεις, χωρίς υπεκφυγές ή φλύαρο πολιτικό ρομαντισμό. Πρόκειται λοιπόν για βιβλίο που πρέπει να προβληματίσει κάθε μελετητή του ζητήματος των δικαιωμάτων από όποιο τομέα της κοινωνικής έρευνας και αν προέρχεται.

---

<sup>15</sup> Ο.π., σ. 151.

<sup>16</sup> Ο.π., σ. 170, όπου και διατυπώνεται η άποψη ότι «...όχι μόνον οι διατάξεις αυτές δεν μπορούν να καταργηθούν, αλλά ούτε είναι δυνατόν και να περιορισθεί, με την αναθεωρητική διαδικασία, η μέσω αυτών μέχρι τούδε παρεχόμενη στα άτομα προστασία, είτε με την έννοια της προσβολής του πυρήνα τους είτε με την έννοια της συρρικνώσεως του κανονιστικού εύρους αυτών, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί με την ισχύουσα νομοθετική και νομολογιακή επεξεργασία τους (= θεωρία του απρόσβλητου αφενός του πυρήνα και αφετέρου του συμπληρωματικού συνταγματικού-νομολογιακού κανόνα συγκεκριμένου ατομικού δικαιώματος).

<sup>17</sup> Ο.π., σ. 162.

<sup>18</sup> Ο.π., σ. 173, όπου και υπογραμμίζει ότι, «Τη μεθοδολογική αυτή προσέγγιση αφενός των διεθνών κειμένων που προστατεύουν τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και αφετέρου, ιδιαίτερα του άρθρου 110 Σ αποκαλώ: κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού, του οποίου η ροή είναι ανεπίστροφη, και όπως το κεκτημένο αυτό έχει μέχρι τώρα οριοθετηθεί από την εθνική και υπερεθνική νομοθεσία και νομολογία, στην έννοια δε αυτή συμπυκνώνεται η εισφορά μου στη θεωρία του δημοσίου δικαίου».